

A FÜREDI SZÍNHÁZ HITELES TÖRTÉNETE

Impozáns kötetben jelent meg Hudi József legújabb munkája, mely a Balatonfüredi színházak és színészet történetét mutatja be 1831-től 1861-ig.

A könyv első fejezetében részletesen olvashatunk azokról a művekről, melyek a balatonfüredi színjátszásról születtek. Viszonylag gazdag bibliográfiából válogathatunk, sokkal gazdagabból, mint más városok esetében – Hudi József mégis hézagpótló könyvet bocsátott közre. A szerző így írt erről: „A kötet reményeink szerint a korábbiaknál jóval részletesebben tárja fel a füredi állandó színház és a szinkör működésének kezdeti szakaszát, azokat az erőfeszítéseket, amelyek létrejöttéhez vezettek, s azokat melyek a mindennapokban jelentkeztek. Megismerteti a fürdőhelyi társadalmat, amely igényelte, támogatta és fenntartotta a színházat. A siker a fürdőtulajdonos tihanyi apátság, a civilek, a közigazgatási szervek képviselőinek és a színtársulatok tagjainak együttműködésén állt vagy bukott.”

A szerző reménye valóra vált, s kijelenthetem, hogy Hudi József monográfiája előtt sokkal kevesebbet tudtunk a balatonfüredi színjátszásról.

A balatonfüredi színészet első nyomaira a hazai hírlapirodalomban 1823. július 13-án bukkanunk. Ezen a napon a Hazai és Külföldi Tudósításokban beszámoló jelent meg a „Balaton-Füredi-Savanyúvízről”: „Öröm látni, hogy Pannoniának e' bájoló vidékét a' két Testvér-Haza' számos válogatott fiai, és leányai köszöntik, és annak orvos savanyúvízével sietnek élni, mellyet a' legtisztább Nympha nyújt a szaporán buzogó kristály forrásból.

Idén sokkal többekitt a' vendégek, mint tavál voltak. 'S az idő töltés is többféle most; mivel Nemzeti szép Literaturánk' védangyala Kilényi Dávid Urat, és ennek lelkes Színjászó Társait ez előtt tíz nappal ide vezérelte. Mióta ez az ügyes Társaság majd minden nap új darabnak derekas előadásával mulattatja a' nagy érdemű Közönséget, hazafiúi szívvél csoportozunk fel mindnyájan a' Játékszínnek kibérlett Bálházba. – Ezt kiváltképpen buzdító példáiul vesszük az itten mulató Mágнасoktól, és Uraságoktól, kik nagyobb Nemzeti jussokkal élvén, nagyobb buzgósággal is óhajják a' Nemzeti nyelvnek a' Játékszín által való virágoztatását.”¹

A magyar színészet kezdődátumát Balatonfüreden nem ismerjük. Zákonyi Ferenc egy osztrák utazó 1808. évi utalása alapján azt feltételezte, hogy kisebb vándortársulatok már akkor felléphettek itt nyaranta.²

Talán Balatonfüredre is elvetődött az a társulat, mellyel az 1820-as évek végén találkozott Szántódon Frankenburg Adolf, s ezt jegyezte fel egyik előadásuk korhűségéről: „Egy ízben 'Hamlet'et adták 'costume'-ben s világos nappal. [...] Hamlet fekete frakkban jelent meg, mely a helybeli korcsmáros tulajdona s egy lengyeltóti zsidó szabó remeke volt. [...] – A királyné abroncs-szoknyában s koronás fején negédesen balanczirozó széles szalmakalappal lépett föl. – A királynak testét ócska huszárdolmány fődé, melyet egy pandur szives közbenjárására az öregbiró obsitos veje ajánlott föl két sövénytuli jegyért a haza oltárára. Oldalán az urasági erdész vadászskése parádézott s fejére egy vörös kendővel betakart fazekat csapott – Polonius csíkszöld mellényt, fekete szarvasbőrnadrágot s vörös kordován csizmát huzott föl [...]”³

A magyar színháztörténet-írás két szélsőséges módszerét mutattam be példával: a forrásközlést és az anekdota mesélést. Hozzá kell tennem, hogy ezt az anekdotát talán még az irodalomtörténészek is jobban ismerik, mint a Hazai és Külföldi Tudósítások beszámolóját. Az anekdoták ugyanis makacsabbak, s ha bekerülnek a köztudatba, nehezen lehet onnan kitessékelni őket. Ráadásul anekdotákkal tették változatosabbá a szépirodalmi műveket, a szociográfiákat, az útirajzokat és az emlékiratokat is.

A magyar színháztörténet-írás nagyrészt ilyen szubjektív forrásokból táplálkozott szinte a huszadik század végéig. Az 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején Kerényi Ferenc volt az, aki a források újraolvasásával, a színháztörténeti jelenségek újraértelmezésével új színháztörténet-írást sürgetett. Kerényi Ferenc lektorálta ezt a kötetet, és lépten-nyomon éreztem keze nyomát. Kerényi tehát látványosan szakított az anekdotameselés gyakorlatával, s szinte mindent megkérdőjelezett. A Régi magyar színpadon című könyvében például alig írta le Kelemen Lászlónak a nevét, akit a hagyomány az első magyar színházigazgatónak tartott. A legendák továbbörökítése helyett a forrásokat fogta vállatára.

¹ Idézi: *A magyar színikritika kezdetei (1790–1837)*. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket írta, a mutatókat készítette Kerényi Ferenc. Bp., 2000.

(*A magyar irodalomtörténet írás forrásai*) 105.

² Zákonyi Ferenc: *Balatonfüred. Veszprém, 1985. 157. (jegyzetben)*

³ Frankenburg Adolf: *Emlékiratok. Pest, 1868. 22–24.*

Hudi József könyvében is kiemelt szerepet kaptak a források. Látszólag a könyv két részből áll: az időrendet követő eseménytörténetből és a forrásgyűjteményből. A források azonban egyenrangúvá válnak a főszöveggel. A források legtöbbje önmagában is megállna, hiszen olyan gondos jegyzetekkel kísérte őket a szerző, mely ritkaságszámba megy. A színháztörténeti szakirodalomban legalább is.

Szót kell még ejtenem arról, hogy milyen frissítően hatott Hudi József szemlélete a színháztörténet-írásra. Elég a következő nagyon rokonszenves mondatára utalnom: „Eredetileg arra gondoltunk, hogy nem hagyományos színháztörténetet írunk, hanem a színházfenntartás társadalomtörténetét. [...] A gyűjtőmunka lezárása után vált világossá, hogy a forrásanyag fogyatékosága miatt a feltett kérdésekre csak részben felelhetünk.” Ehhez hasonló őszinte mondatot én még színházi könyvben nem olvastam. Inkább az ellenkezője a jellemző. A hézagos forrásokból kihámozható adatokat étellel töltik meg az élelmes tollforgatók. Nem lehet őket ezért hibáztatnunk, hiszen ez volt a hazai hagyomány. S ehhez tegyük még hozzá azt is, hogy a színházról szóló művek jelentős részét színházcsinálók készítették, nem lehet semmin sem csodálkoznunk. Eötvös Károly is ezt a hagyományt követte, akinek *Utazás a Balaton körül* című műve egyedülálló érzékletességgel írta le a balatonfüredi színház megalapításának eseményeit. A történész-levéltáros Hudi József tudatosan tartotta távol összefoglalójától Eötvös szípkázó művét – én viszont nem állom meg, hogy ne hívjam fel a figyelmet Eötvös munkájára. Eötvös Balatonfüred színházában Magyarország első nemzeti színházát ünnepelte, s ehhez igyekezett a színház építésének történetét a nemesi vármegye különös összefogásaként értelmezni. A huszadik század elején példaértékűnek tartotta ezt a színházépítési mozgalmat, melyet nem segített a hatalom, sőt mintha éppen annak ellenében jött volna létre. Eötvös ennek érdekében dramatiszta Kisfaludy Károlynak a tárgyról szóló írásait, így nem csoda, hogy művének alig van olyan része, mely történetileg hiteles lenne.

A magyar színháztörténet hosszú ideig kizárólag a Nemzeti Színház megteremtésének történetével foglalkozott. A balatonfüredi színjátszás pedig nehezen illett bele ebbe a hagyományba. A balatonfüredi játékszín megnyitására való megemlékezés pusztán statisztikai adat volt hosszú ideig. Az első magyar színházat Kolozsvárott alapították, a másodikat Miskolcon, a harmadikat Balatonfüreden. De amíg Kolozsvár és Miskolc fontos társulatépítő helyé vált, fontos bemutatók helyszínékként színházi központként működött, addig Balatonfüredről nem lehetett mindez elmondani.

Annak ellenére nem ragyog Balatonfüred neve a magyar színháztörténet legfényesebb lapjain, hogy Kisfaludy Sándor írásaiban azokat a gondolatokat olvashatjuk, melyek a korszak magyar színházelméleti irodalmából ismertek.

Kisfaludy Sándor 1830. augusztus 9-én előterjesztést tett Zala vármegyének a színház építésére. Ennek a beadványnak első mondata a következő: „A nemzeti nyelv, a nemzeti kultúra, általjában a nemzetiség előmozdításának s terjesztésének egyik leghatásosabb módja és eszköze minden okvetetlen a nemzeti játékszín és színművészet lévén, ily játékszínneknek szükségét és hiányát minden hazaszerető magyar már régen sajnos érzi és ezen foglalkozás miatt az országnak nagyobb birtokosait méltó nehezettel vádolja.”

Kisfaludy ebben az írásában még csak azt emelte ki, hogy a fürdővárosban „egy célirányos játékszínnek felállítása” ott már régen közös kívánság volt... Azzal is érvelt, talán ez is rontotta később a füredi játékszín megítélését, hogy Pestre ritkábban jutnak el a vidékiek, s egyébként is Pest idegen lelke jó ideig meg nem honosíttatik, ezért: „Nem kell-e méltán kívánnunk, hogy inkább Füreden, megyénknek kebelében álljon fel segedelünk által egy játékszín, mintsem Pesten?”

Érdekes fordulat állt be néhány hónappal később: Kisfaludy Sándor 1831. március 15-én Vas vármegyéhez írott levelében az alábbiakkal adott nagyobb nyomatékot szavainak: „Alulírott a nemzeti magyar Tudós Társaságnak rendes tagja lévén, ennél fogva a nemzeti nyelvet, művészséget terjeszteni most már nemcsak hazafiúi, hanem tisztí kötelességnek is tartván stb. Kisfaludy tehát nem hazafiúként, több nemes vármegye táblabírájaként, hanem felelős értelmiségiként, a Magyar Tudós Társaság tagjaként hajtotta végre a balatonfüredi „célirányos, csinos nemzeti játékszín” építését.

A költő a színház megnyitására írt prólogusában azt hangsúlyozta mégis, hogy nemzetiséget terjesztő színművészeti intézet készült el, s az önnön honában eddig zsellérekénytelenített magyar színművészet – egy tulajdon házra vergődhetvén azt sóhajthattya: Itt tulajdon hazámban végre már én is itthon lehetek.” Magyarozatában tehát túlságosan idilli a kép. Szerencsére olyan források állnak rendelkezésünkre ebben a könyvben, s Hudi József történeti leírásában olyan adatokat találunk, melyek árnyalják ezt a képet. A legbeszédesebb a tihanyi apátság és Zala vármegye szerződése a füredi színház telkének átengedéséről.

Ez a szerződés egyébként már Eötvös Károlynak is szemet szúrt. Idézem: „Volt azonban Horváth Pálnak, a jó apát

úrnak egy csomó furcsa feltétele és kikötése is. A játékszín épületeiben senkinek szállást adni nem szabad; abban csupán csak a színjátszó társaság tagjai lakhassanak. A játékszín épületeiben sütni-főzni nem szabad se a színészek számára, se mások számára. Kávét, teát főzhetnek a színjátszó társaság tagjai maguknak is, vendégeiknek is, de pénzért másnak nem főzhetnek. Ha van boruk a színészeknek: ezt ugyan a színház pincéiben tarthatják, s ott a színház helyiségeiben meg is ihatják, válják egészségükre, de ott idegen bort nem tarthatnak, és saját borukat pénzért másnak nem mérhetik. Mindezt némi vita és ellentmondás után az urak derült kedvvel ugyan elfogadták, de egy kikötését a jó apát úrnak határozottan elutasították. Azt akarta ugyanis a szerződésbe még beletenni, hogy a játékszín épületeiben udvarolni, a nőknek szépet tenni, szerelmeskedni, csókolózni s efféle hívságos időtöltést művelni senkinek szabad ne legyen. – No ezt nem fogadjuk el, főtisztelendő uram, mert akkor se színészt, se közönséget nem kapunk. Az apát úr makacskodott. – Hogy engedhessem én meg az én telkemen a szerelmeskedést? – Hiszen csak színből, játékból történik az, főtisztelendő uram. Azért hívják Színjátszó Társaságnak. Ez már okos beszéd volt. Ezt már a jó apát úr is megértette, s ekként az örökszerződés létrejött. Aláírta az apát úr, aláírta Kisfaludy Sándor mint főkormányzó, aláírták a vármegye tiszti ügyésze, az uradalom fiskálisa, a törvényes bizottság s a tanúk is. A telket kimérték, átvették, kicövekeltek, s aztán örömeiben olyan áldomást adott a jó apát úr az egész fürdőközönségnek, hogy másnap reggel is alig akart még vége lenni. Minden cigánynak a keze belesenyvedt.”

A kérdés bennünk is dörömböl: vajon miért kellett mindezt kikötni? A vándorszínész társaságok szállásadással, kávé- és borkiméréssel egészítették volna ki jövedelmüket? Bizonyára. Kerényi Ferenc minderről azt írta, hogy a szerződés arról intézkedett, hogy a társulat működése ne csorbítsa a fürdőhelyen az apátság földesúri bevételeit.

Fontos azt is kiemelni, hogy Kisfaludy Sándor a dunántúli színi kerület központjának szánta Balatonfüredet, s úgy vélem ezt erősíti meg a színház épületének tetszetős homlokzata – gróf Festetics László adományozta hat ión oszloppal, az 1835-ben elhelyezett órával és a Hazafiságot a nemzetiségnek felirattal. Az impozáns bejárat mögött azonban kevés építészeti ismerettel készült szükségsszínház húzódtott meg. A korszak legképzettebb színésze, Egressy Gábor 1839-ben írta be kritikai megjegyzéseit az apátság vendégkönyvébe. Egressy ekkor már túl volt több bécsi tanulmányúton és két éve a Pesti Magyar Színházban játszott. Feljegyzése egyúttal azt is bemutatja, milyen volt a korszak ideális színháza. A színpad igen magas, s a földszíntérnek csaknem semmi lejtőssége nincs. – Ha már a páholysor elhagyásával népszerűség akart mutattatni (melly tekintetben, – mellesleg legyen megjegyezve, Füred nem a legkedvezőbb hírben áll), a földszinti padok miért nem csinosabbak s kényelmesebbek? Olly sokba került volna e ezeknek szénával kitömése, s kanavással bevonatása, befestése? A karzat miért nem folyja körül a falakat, (mit csín és gazdaság javának?) És a színpad homlokzata minő idomtalan. A színpadnak semmi gépezete, még azon nélkülözhetetlen sem, mely a színpad falakt változtatja: minden színpad külön kézzel kell ki s betolni; nincs egy annyira szükséges süllyesztője. [...] A kellemetlen büzü, sötét, veszélyes és olvadékony faggyú világítás helyett, nem czélszerűbb lenne e tizenkét olajlámpa?”

A színház jelképe lett Balatonfürednek, de a célnak, amiért létrehozták egyre nehezebben felelt meg, hiszen a meleg nyári estéken nehezen vették rá magukat a fürdővendégek, hogy hét órakor sétájukat megszakítva a fedett épületbe bemenjenek. Már 1838-ban sürgetik a nyári aréna felépítését, amit jóval kevesebb pénzből meg lehetne valósítani.

Nem folytatom a sort, bár sok mindenre érdemes lenne felhívni a figyelmet. De inkább arról, hogy Hudi József kötete egyszerre rendszeres színháztörténet, életmódtörténet, művelődéstörténet. Kiderül belőle melyik társulat mikor érkezett a városba, milyen darabokat adtak elő. Kik voltak a színjátszó személyek, milyen érdemeiket jegyezték fel a lexikonok. A szerző alaposan ismeri a 19. századi Balatonfüred életét. Erről nemcsak az impozáns irodalomjegyzékben felsorolt művei tanúskodnak, hanem az is, ahogyan a színház közönségét képes közelebb hozni az olvasóhoz. Balatonfüred színjátszása eddig vagy Kisfaludy Sándor elvont írásaiban öltött testet vagy Eötvös Károly pittoreszk leírásában. Most végre mindenből mértékkel meríthetünk: végigolvashatjuk a levéltárakban megbújt iratokat, rácsodálkozhatunk a fürdőélet mindennapjait megörökítő naplókra, bepillantást kapunk a vándortársulatok egymással civakodó életébe, s érzékelhetjük, hogy 1861-ben a nyári színpad megnyitásával új korszak köszönt Balatonfüredre. Ebben az időben tűnt fel Molnár György a fürdőhelyen, aki 1861-ben a Budai Népszínházra azt írta fel, amit a balatonfüredi homlokzaton látott: „Hazafiság a nemzetiségnek.”

Ez azonban már a következő monográfia témája leendő, melyet izgatottan várunk.

(Balatonfüred, 2009, Balatonfüred városért Közalapítvány)